

Sociological Explanation of the Holy Quran Approach in Controlling Deviation

_____ **Mohammad Mahdavi*¹, Zeinab Ahmadpur²** _____

1. Assistant Professor, Department of Islamic Sciences, Faculty of Theology and Islamic Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran.
2. Undergraduate student, Department of Islamic Sciences, Faculty of Theology and Islamic Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

DOI: 10.22034/NRR.2021.42495.1032

URI: https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_13611.html

Corresponding Author:
Mohammad Mahdavi

Email:
mo.mahdavi@tabrizu.ac.ir

Received: 2022/02/02

Accepted: 2022/05/18

Available: 2022/07/05

Open Access

Keywords:

Deviation, Qur'an, God's supervision, normalization, control of abnormality.

ABSTRACT

This study seeks to present Islamic propositions in the form of sociological concepts and reach a final conclusion in the form of a view attributed to the teachings of the Qur'an about the control of perversion. The main question is that "a social view attributable to the teachings of the Qur'an about According to this research, the Holy Quran starts the strategies of controlling deviation from the normative stage and then considers the correct and complete supervision over its implementation. Also, this supervision is done in two forms: God's direct supervision with different tools as the ruler of human actions and the necessity of human supervision over each other's actions. Extracting the teachings of the Qur'an in this regard can provide the basis for the development of the theory of perversion control from an Islamic perspective and be an effective help to officials of the Islamic system to control the perverted actions of members of society and deal with social anomalies.

فصلنامه دین پژوهی و کارآمدی

تدیین جامعه شناختی رویکرد قرآن کریم در کنترل کجروی

محمد مهدوی^{۱*}، زینب احمد پور^۲

۱. استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.
۲. دانشجوی کارشناسی، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

DOI: 10.22034/NRR.2021.42495.1032

URI: https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_13611.html

چکیده

نویسنده مسئول:

محمد مهدوی

ایمیل:

mo.mahdavi@tabrizu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۴/۱۴

دسترسی آزاد

کلیدواژه‌ها:

کجروی، قرآن، نظارت خداوند،
هنجارگذاری، کنترل نابهنجاری.

تحقیق پیش رو درصدد است تا گزاره‌های اسلامی را در قالب مفاهیم جامعه‌شناسی عرضه کند و به یک جمع‌بندی نهایی در قالب دیدگاهی متناسب به آموزه‌های قرآن درباره کنترل کجروی برسد، سوال اصلی این است که "دیدگاه جامعه شناختی قابل انتساب به آموزه‌های قرآن درباره کنترل کجروی چیست؟" این پژوهش با روش اسنادی با مراجعه به آیات قرآن و تحلیل آیات مرتبط، انجام گرفته است. شش رویکرد اصلی جامعه‌شناختی در زمینه کنترل کجروی جمع‌آوری شده و هم‌چنین نظریات اندیشمندان مورد نقد و تحلیل قرار داده شده است. هم‌چنین بر اساس دیدگاه قرآن کریم راهکارهای کنترل کجروی را از مرحله هنجارگذاری آغاز می‌کند و سپس نظارت صحیح و کامل بر اجرای آن را مدنظر قرار داده است. طبق یافته‌های تحقیق این نظارت به دو شکل نظارت مستقیم خداوند با ابزارهای مختلف به عنوان حاکم بر کنش‌های انسان و لزوم نظارت انسان‌ها بر کنش‌های یکدیگر انجام می‌گیرد.

بیان مسأله

مطالعه انحرافات و کجروی‌های اجتماعی و به اصطلاح، آسیب شناسی عبارت است از: مطالعه و شناخت ریشه‌ی بی‌نظمی‌های اجتماعی. اگر در جامعه‌ای هنجارها مراعات نشوند، کجروی پدید می‌آید و در نهایت عدم پابندی به هنجارها، موجب پیدایش آسیب‌های اجتماعی می‌شود. در واقع هنجارها معیارهای تثبیت شده‌ای هستند که گروه از نظر فکری و رفتاری از اعضایش انتظار دارد (کوئن، ۱۳۹۵: ۴۰). اگر رفتاری با انتظارات مشترک اعضای جامعه و یا یک گروه یا سازمان اجتماعی سازگار نباشد و بیشتر افراد آن را ناپسند و یا نادرست قلمداد کنند، کجروی اجتماعی تلقی می‌شود (فولادی، ۱۳۸۹: ۷). در جامعه دینی و اسلامی، ملاک و معیار اصلی برای تشخیص ارزش‌ها و هنجارهای دینی، متون دینی به خصوص قرآن کریم است. قرآن کریم بیش از همه به اصلاح و تربیت افراد و سوق دادن آنان به اخلاق و کارهای نیک و جلوگیری انسان‌ها از ارتکاب جرم و گناه، اهتمام ورزیده است؛ تا جایی که رسالت اصلی این کتاب آسمانی را هدایت و اصلاح جامعه انسانی قلمداد کرده است (منصوری‌نیا و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۴۵). اندیشمندان علوم اجتماعی، انسان را نیازمند زندگی اجتماعی می‌دانند، اما زندگی در جمع شرایط و محدودیت‌های خاص خود را دارد. از یک سو جامعه برای آنکه بتواند انتظام خود را حفظ کند و به حیات خویش ادامه دهد ناگزیر است پیوسته افراد جدید را با خود همساز ساخته و برای زندگی گروهی آماده کند (رشه، ۱۳۶۷: ۶۰). در عین حال در اجتماع‌های انسانی، زمینه و مجال ناهمنوایی همواره به اندازه زمینه همنوایی با هنجارها و ارزشها فراهم است. به گونه‌ای که دو مفهوم همنوایی و کجروی عمدتاً در کنار یکدیگر مطرح شده است. هنجارها و مقررات اجتماعی افراد را مقید و محدود می‌سازد و از آزادی آنان برای دسترسی به آن منافع می‌کاهد در نتیجه چندان دور از انتظار نیست که افراد یا گروه‌هایی برای عملی ساختن تمایلات شخصی یا گروهی، منافع شخصی دیگران یا مصالح جامعه را زیر پا بگذارند و هنجارهای اجتماعی را نقض کنند. بنابراین نمی‌توان انکار کرد که همان قدر که اعضای جامعه از هنجارها پیروی می‌کنند به همان میزان هم سرپیچی از قواعد اجتماعی وجود دارد.

یک کنش با این استدلال کجروی محسوب می‌شود که بتوان آن را نوعی مخالفت با هنجارهای یک جمع یا یک جامعه به حساب آورد. به همین علت اندیشمندان هر جامعه به دنبال راهی برای کنترل کجروی در جوامع خود هستند. در جامعه اسلامی کشور ما شیوع تامل برانگیز کنش‌های کجرویانه در گونه‌های مختلف عواطف مردم را جریحه دار کرده و موضوع صیانت از کیان دینی جامعه و ارزش‌های حاکم بر آن را به یک مسئله اجتماعی و اولویتی فوری تبدیل کرده است؛ تا آنجا که تحقیق در رابطه با آن یک ضرورت پژوهشی تبدیل شده است. بنابراین مسئله تحقیق حاضر «تبیین جامعه‌شناختی رویکرد قرآن کریم در کنترل کجروی» است.

پیشینه تجربی پژوهش

سلیمی (۱۳۸۶) در تحقیقی تحت عنوان جستجوی درونمایه‌های یک نظریه اجتماعی کجروی بر اساس آموزه‌های قرآنی به بررسی نظریه همنشینی افتراقی با تحلیل محتوای قرآن و منابع تفسیری پرداخته است. نتایج حاکی از آن است که ارزش‌ها، هنجارها، جامعه‌پذیری، یادگیری، نفوذ اجتماعی و برچسب زنی، جاذبه میان فردی و سطوح مختلف نیازها، از جمله متغیرهای مورد استفاده در سطوح کلان، میانه و خرد می‌باشند که در محیط‌های مختلف کنش و در خلال ساز و کارهای علی، فرد را به کجروی یا استمرار آن سوق می‌دهند. راهکارهای کنترلی عبارتند از: پیشگیری، پیام‌سازی فرهنگی، توان‌بخشی، هنجارسازی، کنترل ارزشی و عاطفی و تقویت.

سلیمی، ابوترابی و داوری (۱۳۸۸) در کتاب «همنشینی و کجروی» در پی آن هستند که با تأکید بر دیدگاه‌های موجود در قرآن کریم و احادیث اهل بیت علیهم السلام، الگوی نظری اجتماعی را درباره آثاری که هم‌نشینی و هم‌نشینی‌ها می‌توانند در سوق دادن افراد به جرم و کجروی داشته باشند، و راهکارهای کنترلی آن ارائه دهند. برای رسیدن بدین هدف، مسائلی را که ساترلند و ادامه دهندگان راه او در این باره طرح کرده‌اند در قالب پرسشهایی بر قرآن، متون حدیثی و آثار محققانی که این منابع را تفسیر نموده اند عرضه کرده است و در نهایت همخوانی این نظریه با دیدگاه اسلامی مشخص شده است.

خسروشاهی (۱۳۹۳) در کتاب «مراحل سه گانه پیشگیری از جرم در آموزه‌های قرآن» پس از تعیین چارچوب نظری بر اساس مراحل سه گانه پیشگیری از دیدگاه جرم‌شناسی (پیشگیری اولیه فرد محور و جامعه محور، از جرم و پیشگیری ثالث از جرم) به این مراحل از دیدگاه آموزه‌های قرآنی می‌پردازد.

سلیمی (۱۳۹۶) در تحقیق دیگری با عنوان رویکرد بزه دیده شناختی در نظریه قرآنی کجروی به بررسی تحلیل بزه شناختی نسبت پذیر به قرآن می‌داند که با هدف تدوین و شناسایی نظریه اسلامی کجروی، براساس گزاره‌های متون اسلامی پرداخت. نتایج حاکی از آن است که در تحلیل قرآن، ۷۶ عامل خرد، میانه و کلان را در دو بخش اثرگذاری‌های پیرامونی و اثرگذاری‌های بزه دیده، با تفصیلی مناسب، بررسی نموده و با توجه به روابط بین آنها، در قالب الگویی نظام مند تلفیق کرده است.

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در تحقیقات فوق همان طور که گفته شد در این موضوع خاص و با این نگرش از دیدگاه قرآن با توجه به آیات قرآن، و مقایسه نظریه‌های اسلامی با نظریه‌های ارائه شده درباره کنترل کجروی و تعیین موارد همخوانی آن‌ها تحقیقی صورت نگرفته است و هدف انجام تحقیق این موارد بوده است.

۱. چارچوب مفهومی

۱-۱. کجروی

کجروی را با تعبیرهای متفاوتی تعریف کرده‌اند که برخی از نمونه‌های آنها عبارتند از: رفتار منع شده یا مسمول اهرم‌های کنترل اجتماعی؛ رفتار شکننده هنجار یا رفتاری که قواعد، برداشتها یا توقعات هنجاری نظام‌های اجتماعی را نقض می‌کند؛ رفتار ناهمنوا با هنجارهای اجتماعی (سروستانی، ۱۳۹۰: ۱۶).

۱-۲. کنترل اجتماعی

کنترل را «توان اعمال قدرت، هدایت یا باز داشتن اعمال دیگران» تعریف کرده‌اند. از این رو، کنترل اجتماعی، فرایندی اجتماعی است که با بهره‌گیری از مجموعه‌ای از منابع مادی و نمادین و قواعد و اصول معین که ضمانت اجرا دارد، به دنبال تحقق هم‌نوايي رفتاری اعضای خویش و مقابله با کجروی است (سلیمی و داوری، ۱۳۹۱: ۴۵۲).

۱-۳. کنش و کنش اجتماعی

منشأ نزاع در تحلیل رفتار انسان، اختلاف نظری اساسی در این باره است که آیا می‌توان عنصر گزینش‌ها و تصمیم‌گیری‌های فردی را به عنوان متغیری مستقل در تحلیل پدیده‌های انسانی دخالت داد. این اختلاف به ابداع دو اصطلاح برای اشاره به اعمال و رفتار انسان‌ها پرداخته است؛ نخست، اصطلاح «رفتار» که عمدتاً آندیشمندان آن را به کار می‌برند که عناصر اراده، گزینش و تصمیم‌گیری فرد را در تحلیل دخالت نمی‌دهند؛ و عمل و کردار او را چیزی جز نوعی «واکنش مکانیکی در برابر محرک‌ها» نمی‌دانند؛ و دوم، اصطلاح «کنش» عمل که در واقع کوششی در جهت ابراز جدایی از این نظریه‌ها به حساب می‌آید؛ و مفاد آن به حساب آوردن رفتار انسان، به عنوان نوعی «فرایند فعال و خلاق ذهنی» است (ریترز، ۱۳۷۴: ۵۲۹).

۱-۴. هنجار

هنجار به معنای مقیاس است و جامعه‌شناسان ویژگی‌های زیر را برای هنجار بیان کرده‌اند: قاعده و استاندارد رفتار اجتماعی تنظیم روابط اجتماعی، فعالیت مشترک و کنش اجتماعی رعایت کردن اکثریت؛ مجازات در صورت عدم رعایت (رفیع پور، ۱۳۷۸: ۱۵).

۱-۵. جامعه‌پذیری

جامعه برای ادامه حیات و حفظ انتظام خود، پیوسته اعضای جدید را با خود هم‌ساز و برای زندگی گروهی آماده می‌سازد. بخش عمده‌ای از این مهم در قالب یادگیری الگوهای رفتار جمعی و هنجارها و نیز ایجاد تعهد درونی در افراد نسبت به آنها تحقق می‌یابد. این، موارد در فرایند جامعه‌پذیری تصور می‌شود. این فرایند تا آنجا اهمیت دارد که بقای جامعه انسانی را نتیجه اعمال آن می‌دانند (رشه، ۱۳۶۷: ۶۰).

۲. دیدگاه جامعه‌شناسان در کنترل کجروی

۲-۱. نظریه همبستگی اجتماعی دورکیم

دورکیم بر این باور بود که اگر در جامعه‌ای همبستگی اجتماعی، نیروی کششی که افراد یک جامعه را بهم می‌پیوندد، قوی باشد اعضای آن احتمالاً با ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی هم‌نوا می‌شوند؛ ولی اگر در جامعه‌ای همبستگی اجتماعی ضعیف باشد ممکن است مردم بسوی رفتار مجرمانه کشیده شوند. کجروی‌ها و نوع کنترل اجتماعی با توجه به ساختار جامعه، شکل حکومت، فرهنگ، نهادهای اجتماعی و... متفاوت است (ستوده، ۱۳۹۷: ۱۳۴). زندگی اجتماعی و مدنی برای انسان چه یک امر فطری باشد و یا ضرورتی اکتسابی، با تحقق اجتماعی سالم و عاری از هرگونه اختلاف و تفرقه، می‌تواند نیازهای مادی و معنوی انسان را تأمین کند. جامعه، که متشکل از نهادهای مختلف است، مشترکات و محورهای گوناگون تشکیل دهنده‌ای دارد. برای حفظ آرامش و جلوگیری از هرگونه اختلاف، جامعه بشری نیازمند عاملی قوی‌تر و فراتر از چاره‌اندیشی بشری است تا منافع همه افراد جامعه را تأمین نماید. بر اساس مراجعه به متون دینی، راز این سلامت و تأمین نیاز واقعی را درحقیقتی به نام دین باید یافت. بر اساس فرامین قرآن کریم و آیات متعدد آن، دلایل روشن و آشکار مستقیم و غیرمستقیم بر این حقیقت دلالت دارد که قبل از آنکه جامعه‌شناسان به آن توجه کرده باشند، خود قرآن در چهارده قرن قبل از این حقیقت پرده برداشته است، قرآن تنها عامل اساسی وحدت واقعی جامعه و انسجام اعضای آن را در واحدها و نهادهای مختلف دین می‌داند (آقایی، ۱۳۸۹: ۲۶؛ ممتاز، ۱۳۸۷: ۱۰۸).

۲-۲. نظریه کنترل‌های شخصی کاپلن

بازدارنده یا کنترل‌های درونی به توانایی‌های درونی برای نظارت بر "خود" شخص ارجاع داده می‌شود، خودانگاره، خودپنداره و خود ادراکی از مولفه‌های توانایی‌های درونی است که زمینه را فراهم می‌سازند تا فرد خودش را به عنوان فردی مسئول درک نموده و مسئولانه عمل نماید و در نتیجه مرتکب رفتار انحرافی نشود. سطح بالای اهداف و آرمان‌ها و آرزوهای هماهنگ و همخوان با ارزش‌ها و قوانین جامعه از عوامل بازدارنده بزهکاری و جرم است این عوامل در جهت کمک به افراد به منظور پرهیز از تخطی از قوانین عمل می‌کنند (احمدی، ۱۳۸۹: ۸۷-۸۸).

۲-۳. نظریه کنترل رکلس

نظریه کنترل رکلس که در تحلیل و تبیین کج رفتاری‌های اجتماعی از نظریه‌های با نفوذ حوزه جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی و جرم بوده است این نظریه علت اصلی کج رفتاری را نبود کنترل اجتماعی می‌داند. فرض اصلی این است که همچنان که فروید گفته‌است افراد به طور طبیعی تمایل به کج رفتاری دارند و اگر تحت کنترل قرار نگیرند چنین می‌کنند (سروستانی، ۱۳۹۰: ۵۱). به طور کلی، هر رفتاری که از آدمی سر می‌زند، متأثر از مجموعه‌ای از عوامل است که به طور معمول در طول زندگی سر راه فرد قرار دارد و وی را به انجام عملی خاص

و اداری می‌کند. عوامل به وجود آورنده انحراف و کجروی در جوامع مختلف یکسان نیست و مناطق از نظر نوع جرم، شدت و ضعف، تعداد، و نیز از نظر عوامل متفاوتند. در پیدایش انحرافات اجتماعی و رفتارهای ناپه‌نجا و آسیب‌زا عوامل متعددی به عنوان عوامل پیدایش و زمینه‌ساز می‌تواند مؤثر باشد از جمله:

عوامل فردی: جنس، سن، وضعیت ظاهری و قیافه، ضعف و قدرت، بیماری، عامل ژنتیک و...
عوامل روانی: حساسیت، نفرت، ترس و وحشت، اضطراب، کم‌هوشی، خیال‌پردازی، قدرت‌طلبی، کم‌رویی، پرخاشگری، حسادت، بیماری‌های روانی و...

عوامل محیطی: اوضاع و شرایط اقلیمی، شهر و روستا، کوچه و خیابان، گرما و سرما و...
عوامل اجتماعی: خانواده، طلاق، فقر، فرهنگ، اقتصاد، بیکاری، شغل، رسانه‌ها، مهاجرت، جمعیت و...
از آنجا که ممکن است در پیدایش هر رفتاری، عوامل فوق و یا حتی عوامل دیگری نیز مؤثر باشد، از این رو، نمی‌توان به یک باره فرد بزه‌کار را به عنوان علت العلل در جامعه مقصر شناخت و سایر عوامل را نادیده گرفت.

۲-۴. نظریه پیوند اجتماعی هیرشی

هیرشی نیز در نظریه پیوند اجتماعی اینگونه بیان می‌کند، افرادی که به گروه‌های اجتماعی، همانند خانواده وابستگی بیشتری دارند، احتمالاً کمتر مرتکب اعمال بزه‌کارانه شوند. کج رفتاری زمانی رخ می‌دهد که پیوند فرد و جامعه ضعیف یا گسسته شود. مهمترین عنصری که این پیوند را شکل می‌دهد وابستگی به دیگران است که مبنای اصلی درونی کردن هنجارها به شمار می‌رود هیرشی معتقد است که چهار عنصر اصلی باعث پیوند فرد و جامعه می‌شوند: وابستگی، تعهد، درگیری و اعتقاد (ممتاز، ۱۳۸۷: ۱۲۱).

۲-۵. نظریه کنترل اجتماعی پارسونز

تاکید پارسونز بر نهادها و سازمان‌های اجتماعی است که عوامل اجرایی و ابزارهای جامعه‌پذیری الگوهای رفتاری و درونی ساختن آنها در افراد هستند. در صورتی که نهادها و سازمان‌های کارگزار جامعه‌پذیری، نظیر خانواده و مدرسه و وسایل ارتباط جمعی، کارایی لازم را نداشته باشند جامعه دچار بی‌سازمانی اجتماعی گردیده و پیامد آن شیوع رفتار انحرافی در جامعه است. پارسونز علل رفتار انحرافی را در ساختن نظام اجتماعی جستجو کرده، بر نهادهای اجتماعی تأکید می‌کند (احمدی، ۱۳۸۹: ۵۴-۵۵).

۲-۶. نظریه فشار اجتماعی مرتن

احساس فشار زمانی رخ می‌دهد که بین آرزوها و آرمان‌های فرهنگی نظیر موفقیت مالی از یک سو و فرصت‌های ساختاری نظیر آموزش و استخدام از سوی دیگر دوگانگی و برخورد وجود دارد که در نتیجه آن تنها برخی از اشخاص می‌توانند به چنین موفقیت‌هایی دست پیدا کنند. لذا مرتن ریشه‌های جرم و انحراف را در ساختار جامعه می‌داند. به نظر وی در اغلب اوقات، امکانات برای دستیابی به موفقیت، براساس طبقه اجتماعی - اقتصادی فراهم

می‌شود. وی معتقد است اگرچه اکثر مردم اهداف و ارزش‌هایی مشابهی دارند اما توانایی دستیابی به اهداف شخصی به وسیله طبقه اقتصادی-اجتماعی محدود شده است.

فشار در مناطق مرفه به خاطر در دسترس بودن فرصت‌های آموزشی و رفاهی ناچیز است، اما در مناطق بی‌سازمان به دلیل این که راه‌های مشروع و قانونی کسب موفقیت بسته است، فشار رخ می‌دهد. به طوری که مردم تهی‌دست برای رهایی از فشار ممکن است از روش‌های مجرمانه مانند سرقت و داد و ستد مواد مخدر برای رسیدن به اهدافشان استفاده کنند (معظمی، ۱۳۸۸: ۷۷).

۳. روش‌شناسی

نوع تحقیق در این پژوهش از نوع کاربردی و با هدف تبیینی است. روش اجرای تحقیق اسنادی می‌باشد و پس از استخراج اطلاعات خام عینی؛ با استفاده از روش تحلیل محتوا به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شد و محقق در تلاش است تا از طریق آن اطلاعات لازم و مورد نیاز را جمع‌آوری نموده و در صدد معنا کردن آن برآید. این تحقیق از نظر وسعت ژرفانگر است. محقق سعی در شناخت ابعاد و جزئیات واقعیت بررسی شده، به طور عمیق و گسترده دارد.

۴. یافته‌های پژوهش

در برخی آیات قرآن کریم به بررسی انواع انحرافات پرداخته شده است و طبق این آیات عوامل بیرونی و درونی زیادی در آن دخیل است. نمونه‌ای از انحرافات که مورد تحلیل و تبیین قرار گرفته است عبارتند از: ارتداد، کفر، شرک، نفاق، ریاکاری، دروغ‌گویی، تکذیب‌گناه، به حق مردم خوردن، ربا خواری این دسته از انحرافات می‌تواند هنجارها و ارزش‌های دینی را در معرض خطر قرار بدهد و به عبارت دیگر ارتباط مستقیم و موثری با فرهنگ جامعه داشته و به همین سبب طرح و بررسی هر کدام در جای خود ضروری است. در این تحقیق در جدول شماره ۱، محقق به معرفی برخی از مفاهیم و مصادیق کجروی در قرآن کریم می‌پردازد.

جدول شماره ۱: برخی از مفاهیم و مصادیق کجروی در قرآن

سوره / آیه	مفهوم	متن آیه و ترجمه
البقره / ۲۱۷	ارتداد: برگشت از دین	...وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فِيمَتُّ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانُوا فِي سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ کسانی از شما که از دین خود برگردند و در حال کفر بمیرند، آنان کردارهایشان در دنیا و آخرت تباه می‌شود،
البقره / ۱۹۰	اعتداء: از حد گذراندن	وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ؛ و در راه خدا، با کسانی که با شما می‌جنگند، بجنگید، [ولی] از اندازه درنگذرید، زیرا خداوند تجاوزکاران را دوست نمیدارد

البقره/ ۱۸۸	رشوه	وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ... و اموالتان را میان خودتان به ناروا نخورید، و [به عنوان رشوه قسمتی از] آن را به قضات ندهید.
البقره/ ۳۹	تکذیب کننده آیات خدا	وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. و کسانی که کفر ورزیدند و نشانه‌های ما را دروغ انگاشتند، آنانند که اهل آتشند و در آن ماندگار خواهند بود
البقره/ ۲۶۴	ریا کاری	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْتَغُوا صِدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، صدقه‌های خود را با منت و آزار، باطل نکنید،
البقره/ ۸	دروغ‌گویی	وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ؛ و برخی از مردم می‌گویند: «ما به خدا و روز آخرت ایمان آورده‌ایم»، در حالی ایمان نیاوردند وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أَلْتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ.
آل عمران/ ۱۹	بغی (تجاوزگری)	و کسانی که کتاب [آسمانی] به آنان داده شده، با یکدیگر به اختلاف پرداختند مگر پس از آنکه علم برای آنان آمد، آن هم به سابقه حسدی که میان آنان وجود داشت.
آل عمران/ ۹۹	ممانعت از مسیر خداوند	قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن آمَنَ . بگو: «ای اهل کتاب، چرا کسی را که ایمان آورده است، از راه خدا باز می‌دارید
النساء/ ۲۹	خودکشی	... وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا و خودتان را نکشید، زیرا خدا همواره با شما مهربان است.
النساء/ ۱۶۱	به ناحق مال مردم خوردن	وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ . و [به سبب] ربا گرفتنشان - با آنکه از آن نهی شده بودند- و به ناروا مال مردم خوردنشان... وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْخَبِيثَاتِ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا . و اموال یتیمان را به آنان [باز] دهید، و پاک و ربا با ناپاک عوض نکنید و اموال آنان را همراه با اموال خود نخورید که این گناهی بزرگ است.
النساء/ ۲	خوردن مال یتیم	وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا... و هر کس خطا یا گناهی مرتکب شود سپس آن را به بیگناهی نسبت دهد...
النساء/ ۱۱۲	تکذیب گناه	

با توجه به جدول فوق، قرآن کریم، شماری از کجروی‌ها را بیان کرده است برخی از این کجروی‌ها در حوزه اعتقادات و باورهای اشخاص است. مواردی از قبیل کفر، شرک از این نمونه است. از آنجا که داشتن باورهای صحیح از مهم‌ترین ارکان اسلام هستند، قرآن کریم مهم‌ترین کجروی‌ها را در این حوزه می‌داند؛ قرآن کریم برخی از این کجروی‌ها را غیر قابل بخشش می‌داند؛ برای مثال شرک به خدا از این موارد است: مسلماً خدا، این را که به او شرک ورزیده شود نمی‌بخشد و غیر از آن را برای هر که بخواهد می‌بخشد، و هر کس به خدا شرک ورزد، به یقین گناهی بزرگ مرتکب شده است. برخی دیگر از این کجروی‌ها در حوزه امور اخلاقی است که به سلامت اخلاقی جامعه مرتبط است. مواردی از قبیل دروغ‌گویی، خودکشی. برخی دیگر از این کجروی‌ها، تخلف از

هنجارهاست. این تخلف از هنجارها در حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است مواردی از قبیل رباخواری، خوردن مال یتیم، رشوه، از موارد اقتصادی است. در مراجعه به آیات قرآن کریم، برای آگاهی از دیدگاه قرآن در باره هنجارها، و ویژگی‌های هنجارها و هنجارگذار، مجموعه «آیات مرتبط با این عناوین» استخراج و بررسی شد.

۵. دیدگاه قرآن کریم در کنترل کجروی

خداوند به عنوان حاکم جهان، برنامه‌ای را برای هدایت انسانها و رسیدن آنان به کمال در دنیا تنظیم کرده است؛ تخلف از این دستورها و برنامه‌ها که اعم از باورها، ارزش‌ها و هنجارها، است می‌تواند مانع رسیدن اشخاص به این اهداف باشد؛ بدین سبب می‌توان مدعی شد که قرآن برای کنترل این کنش‌های کجروپاانه انسانها، الگویی را ارائه کرده است که با استخراج و الهام از آن، می‌توان به الگویی دست یافت که برای جامعه بشری نیز قابل استفاده باشد. آموزه‌های قرآن در رابطه با کنترل کجروی در ۵ محور دسته‌بندی شده است که عبارتند از:

۱-۵. حکیمانه بودن هنجارها

از آنجا که نوع هنجار می‌تواند در نقض شدن یا تبعیت از آن هنجار مؤثر باشد، می‌توان گفت که اولین عنصر مورد توجه آموزه‌های قرآن در کنترل کجروی، نوع «هنجارگذاری» است؛ قرآن کریم، حق هنجارگذاری را مختص خدایی می‌داند که خالق انسانها، دانای مطلق و حکیم است؛ خدایی که به همه ویژگی‌ها و نیازهای انسان آگاهی دارد و برنامه زندگی او را بر اساس هدف خلقت، تنظیم کرده است. بدین ترتیب در تعیین هنجار، به منافع واقعی تبعیت کننده از هنجار توجه کامل شده است. بر اساس اینکه انسانها فطرتاً بدنبال جلب منفعت و دفع ضرر هستند، منفعت داشتن تبعیت از هنجارها برای آنها، انگیزه تبعیت کردن را در آنان تقویت می‌کند و زمینه اطاعت از هنجار و در نتیجه کنترل کجروی را فراهم می‌سازد. آیات مرتبط با این مفاهیم، استخراج و بررسی شد (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲: حکیمانه بودن هنجارها

سوره / آیه	مفهوم	متن آیه و ترجمه
النحل / ۱۰۶	اسلام برای موارد استثنایی حساب جداگانه دارد (قرآنی، ۱۳۸۳: ۵۸۶/۴).	مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ... هر کس پس از ایمان آوردن خود، به خدا کفر ورزد مگر آن کس که مجبور شده و قلبش به ایمان اطمینان دارد....
الاحزاب / ۵	به حساب نیاوردن گناهان غیر عمدی) همان، ۳۳۰/۵.	وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ... آنچه اشتبهاً مرتکب آن شده‌اید بر شما گناهی نیست ولی در آنچه دل‌هایتان عمد داشته است [مسئولید].

البقره/۲۸۶	قوانین الهی سختگیرانه و و بالاتر از طاقت بشری نیست(رضایی اصفهانی، ۱۳۹۱: ۹۸/۱).	لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا... خداوند هیچ کس را جز به قدر تواناییش تکلیف نمی‌کند....
الکهف/۷۹	افراد متعهد، باید حافظ حقوق و اموال محرومان باشند(قرائتی، همان: ۲۱۰/۵).	أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا؛ اما کشتی، از آن بینوایانی بود که در ریا کار می‌کردند، خواستم آن را معیوب کنم، پیشاپیش آنان پادشاهی بود که هر کشتی را به زور می‌گرفت.
النساء/۳۱	اگر اصول فکری و عملی فردی صحیح است، از تخلفات جزئی او بگذرید(همان، ۵۶/۲).	إِنْ تَجْتَنِبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكْفُرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا؛ اگر از گناهان بزرگی که از آن [ها] نهی شده اید دوری گزینید، بدی‌های شما را از شما می‌زداییم، و شما را در جایگاهی ارجمند درمی‌آوریم.
الانعام/۱۱۶	راه هدایت و راه قرآن ملاک است(همان، ۵۳۹/۲).	وَإِنْ تَطَّعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ؛ و اگر از بیشتر کسانی که در زمین می‌باشند پیروی کنی، تو را از راه خدا گمراه می‌کنند. آنان جز از گمان پیروی نمی‌کنند و جز به حدس و تخمین نمی‌پردازند.

۲-۵. نظارت خداوند بر کنش‌های انسان

موضوع نظارت خداوند بر کنش‌های انسان از دیدگاه قرآن نشان دهنده‌ی این است که: آگاهی از نظارت خداوند سبب می‌شود که فرد بدانند که در صورت تخلف، همه مدارک و شواهد علیه او وجود دارد و این حالت، قطعی شدن مجازات را برای او هم در جهان حاضر و هم جهان پس از مرگ، به دنبال دارد، این نظارت را به عنوان ضمانت اجرای هنجارهای دینی معرفی کرده است. به همین دلیل، در برخی از موارد، با بیانی توبیخی، افراد را مخاطب قرار می‌دهد که «مگر نمی‌دانند، خداوند آنان را می‌بیند» یا اینکه «مگر نمی‌دانند که بر کنش‌های آنان نظارت صورت می‌گیرد» به کار بردن مفاهیم گوناگون، متنوع و متناسب با فهم همه انسانها با توجه به سلسله مراتب ایمان، بیانگر اهمیت این موضوع از دیدگاه قرآن کریم است.

در مراجعه به آیات قرآن کریم، برای آگاهی از دیدگاه قرآن در باره نظارت اشخاص بر رفتار یکدیگر و شرایط و وظایف اشخاص در این باره، مجموعه آیات مرتبط با این مفاهیم، استخراج و بررسی شد. (جدول شماره ۳)

جدول شماره ۳: نظارت خداوند بر کنش های انسان

سوره / آیه	مفهوم	متن آیه و ترجمه
العلق / ۱۴	علم خدا حضوری است و او در همه جا حاضر و شاهد افکار و اعمال ماست، از این رو از درون و برون افراد اطلاع دارد (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۱: ۲۳).	أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى ... مگر ندانسته که خدا می بیند
البقرة / ۲۳۵	خود نگهدار و پارسا باشید، که خداوند از سخنان و کردار شما آگاه است (همان، ۱۰۳۰).	وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ؛ و بدانید که خداوند آنچه را در دل دارید می داند. پس، از او بترسید...
آل عمران / ۳۰	حضور اعمال و تجسم آن در قیامت (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۵۰۳/۲).	بِیَوْمٍ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا...؛ روزی که هر کسی آنچه کار نیک به جای آورده و آنچه بدی مرتکب شده، حاضر شده می- یابد ...
التوبه / ۱۰۵	توجه به اینکه اعمال ما زیر نظر خداست، مانع گناه است (همان، ۲۵۱).	وَقُلْ أَعْمَلُوا فَسِرَّيَ اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ...؛ و بگو: بکنید، که آینده نزدیک خدا و پیامبر او و مؤمنان در کردار شما خواهند نگرست...
الزلزلة / ۴	زمین به اعمالی که بنی آدم کردند، شهادت می-دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۸۳/۲۰).	بِیَوْمٍ تَذُتُّ أَحْبَارُهَا. در آن روز زمین اخبار خود را بازگو می کند.
الانفطار / ۱۰-۱۲	محفوظ بودن اعمال با نوشتن فرشتگان (همان، ۳۷۲).	وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ؛ كِرَامًا كَاتِبِينَ؛ و قطعاً بر شما نگهبانانی اند؛ [فرشتگان] بزرگواری که نویسندگان [اعمال شما] هستند.
الجاثیه / ۲۹	نامه اعمال، نسخه دوم اعمال شماست که به دستور خدا نوشته می شود (رضایی اصفهانی، همان: ۱۰۰۲).	هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنْ كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ؛ این است کتاب ما که علیه شما به حق سخن میگوید. ما از آنچه می کردید، نسخه بر میداشتیم.
ق / ۱۸	انسان نه فقط در برابر کردار، بلکه در مقابل گفتار خود مسئول است و مورد محاسبه قرار میگیرد (قرآنی، همان: ۲۱۸/۹).	مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ؛ هیچ سخنی را به لفظ در نمیآورد مگر اینکه مراقبی آماده نزد او ...
هود / ۹۲	به سخنان خدا بی توجهی نکنید که خدا به همه ی اعمال انسانها احاطه دارد (رضایی اصفهانی، همان: ۴۶۳).	إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ؛ در حقیقت، پروردگار من به آنچه انجام میدهید احاطه دارد.

۳-۵. نظارت انسان‌ها و شاهدان و ناظران فرا انسانی بر کنش‌های یکدیگر

قرآن کریم همه احاد جامعه را در برابر یکدیگر مسئول می‌داند و متذکر می‌شود که اگر ایمان افراد به نظارت خداوند ضعیف بود و یا اینکه به هر دلیلی اشخاص دچار کجروی شدند، سایر افراد باید او را از کجروی باز بدارند. یکی از فرایندهایی که در قرآن برای کنترل کجروی مورد توجه قرار گرفته است، امر به معروف و نهی از منکر است. در مواردی که شخص به آگاهی از نظارت خداوند اهمیت نمی‌دهد، قرآن کریم نظارت بر کنش‌های این اشخاص را بر عهده سایر اعضای جامعه قرار داده است. نظارت همگانی بر کنش‌های انسانها، سبب می‌شود، شخص متخلف از هنجار، با عدم تأیید و یا مخالفت شدید دیگران به ویژه دیگران مهم، روبرو شود؛ اولین وظیفه اشخاص جلوگیری از تبدیل شدن کجروی به ارزش اجتماعی است. زیرا اگر کجروی تبدیل به ارزش شد، به راحتی افراد آن را مرتکب می‌شوند. در مراجعه به آیات قرآن کریم، سعی شد، آیاتی را که در آنها، موارد حمایتی از اشخاص در معرض خطر کجروی و نیز حمایت از افراد ضعیف جامعه مد نظر قرار گرفته است، استخراج و مورد بررسی قرار گیرد. (جدول شماره ۴).

جدول شماره ۴: نظارت انسانها و شاهدان و ناظران فرا انسانی بر کنش‌های یکدیگر

سوره / آیه	مفهوم	متن آیه و ترجمه
۱۵۷/ الاعراف	امر به معروف و نهی از منکر، از برنامه های اساسی پیامبر اسلام است (همان، ۳۳۹).	الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي ... يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ... همانان که از این فرستاده، پیامبر درس نخوانده... پیروی می‌کنند [همان پیامبری که] آنان را به کار پسندیده فرمان می‌دهد، و از کار ناپسند باز می‌دارد...
۷۱/ التوبه	خدا همه را در برابر یکدیگر متعهد و مسئول می‌داند (مکارم شیرازی، همان: ۲۵۶/۷).	وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ... و مردان و زنان با ایمان، دوستان یکدیگرند، که به کارهای پسندیده و می‌دارند، و از کارهای ناپسند باز می‌دارند...
۹۰/ النحل	امر به معروف و نهی از منکر مایه حیات و سعادت شما است (طباطبایی، همان: ۴۸۰/۱۲).	إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ؛ در حقیقت، خدا به دادگری و نیکوکاری و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد و از کار زشت و ناپسند و ستم باز می‌دارد. به شما اندرز می‌دهد، باشد که پند گیرید.
۷۹/ المائدة	از سرنوشت یهود عبرت بگیرید و با ترک نهی از منکر، خودتان را گرفتار لعنت رهبران الهی نکنید (رضایی اصفهانی، همان: ۲۴۱-۲۴۲).	كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنِ مَنكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ؛ از کار زشتی که آن را مرتکب می‌شدند، یکدیگر را باز نمی‌داشتند. راستی، چه بد بود آنچه می‌کردند.

البقره/۱۷	کسی که از نور بهره مند نشود در ظلمات متعدد باقی می‌ماند(قرائتی، همان: ۶۶/۱).	مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ؛ مثل آنان، همچون مثل کسانی است که آتشی افروختند، و چون پیرامون آنان را روشنایی داد، خدا نورشان را برد و در میان تاریکی‌هایی که نمی‌بینند رهایشان کرد.
المائده/۹۸	تشویق و تهدید باید در کنار هم باشد(همان، ۳۷۹/۲).	اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ بدانید که خدا سخت کیفر است، و [بدانید] که خدا آمرزنده مهربان است.
طه/۹۰	یادآوری لطف و رحمت الهی میتواند زمینه ارشاد و توبه را برای انسان‌ها فراهم کند(همان، ۳۷۹/۵).	وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي؛ و در حقیقت، هارون قبلاً به آنان گفته بود: «ای قوم من، شما به وسیله این [گوساله] مورد آزمایش قرار گرفته اید، و پروردگار شما [خدای] رحمان است، پس مرا پیروی کنید و فرمان مرا بپذیرا باشید.»
نوح/۵	ارشاد و تبلیغ مردم باید مستمر باشد(همان، ۲۳۲/۱۰).	قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا؛ [نوح] گفت: پروردگارا، من قوم خود را شب و روز دعوت کردم

۵-۴. حمایت اجتماعی

قرآن کریم در آیات مختلف انسانها را به کمک کردن به هم نوعان نیازمند تشویق می‌کند. دستورات قرآن در قالب واجب بودن پرداخت زکات، انفاق‌های مالی و پرداخت قرض الحسنه به افراد نیازمند، می‌باشد. همچنین قرآن کسانی که مال و ثروت خود را دوست دارند و آن را انفاق نمی‌کنند، توبیخ می‌کند و آنان را از عذاب الهی در قیامت می‌ترساند. از آنجا که فقر می‌تواند یکی از عوامل کجروی باشد، حمایت‌های اجتماعی در جهت پیشگیری از کجروی و نیز بازنگشتن کجروان اصلاح شده به کجروی، کمک بسیاری خواهد کرد. در مراجعه به آیات قرآن کریم، سعی شد آیات مربوط به بازگشت اشخاص از کجروی، استخراج و مورد بررسی قرار گیرد (جدول شماره ۵).

جدول شماره ۵: حمایت اجتماعی

سوره / آیه	مفهوم	متن آیه و ترجمه
البقرة / ۱۷۷	به فقرا و یتیمان و بستگان انفاق کنید (همان، ۱/۲۶۹).	...وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ؛ و مال را با وجود دوست داشتنش، به خویشاوندان و یتیمان و بینوایان و در راهماندگان و گدایان و بندگان بدهد، ... آنان همان پرهیزگارانند.
بقره / ۲۸۰	محرومان نیازشان را مطرح کنند و بعد ما اقدام کنیم، باید آبرو و حرمت افراد حفظ شود (همان، ۱/۴۴۵).	وَأِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ؛ و اگر تنگدست باشد، پس تا گشایش، مهلتی بخشیدن آن برای شما بهتر است - اگر بدانید.
المعارج / ۲۴-۲۵	نیازمند در اموال توانگر حق دارد (همان، ۱۰/۲۱۸).	الَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ * لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ؛ و همانان که در اموالشان حقی معلوم است. برای سائل و محروم.
التغابن / ۱۷	یا انفاق کنید و یا لااقل قرض الحسنه بدهید (همان، ۱۰/۹۲).	إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعَفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ؛ اگر خدا را وامی نیکو دهید، آن را برای شما دو چندان می گرداند و بر شما می بخشاید، و خدا [ست که] سیاسپذیر بردبار است.
البقرة / ۲۴۵	خدای تعالی می خواهد مومنین را بر این کار تشویق کند (طباطبایی، همان: ۲/۴۳۲).	مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعَفْهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ؛ کیست آن کس که به [بندگان] خدا وام نیکویی دهد تا [خدا] آن را برای او چند برابر بیفزاید؟ و خداست که [در معیشت بندگان] تنگی و گشایش پدید می آورد و به سوی او بازگردانده می شوید.
الماعون / ۱-۳	طرد یتیم انسان را از خدا دور میکند (قرائتی، همان: ۱۰/۶۰۳).	أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْإِيمَانِ * فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ * وَلَا يَحْضُ عَلَىٰ طَعَامِ الْمَسْكِينِ؛ آیا کسی را که [روز] جزا را دروغ میخواند، دیدی ... و به خوراک دادن بینوا ترغیب نمیکند.
الماعون / ۷	نشانه ایمان، توجه به محرومان است (همان).	فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ؛ ... وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ پس وای بر نمازگزاران... و از [دادن] زکات [و وسایل و ما محتاج خانه] خودداری می ورزند.
البقرة / ۲۶۴	بزرگترین عامل فساد از بین رفتن انفاق است (طباطبایی، همان: ۲/۵۹۰).	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ ... فَاصَابَهُ ...؛ ای کسانی که ایمان آورده اید، صدقه های خود را با منت و آزار، باطل نکنید، مانند کسی که مالش را برای خودنمایی به مردم، انفاق می کند و...

۵-۵. بازگرداندن کجرو از کجروی

یکی از مهم‌ترین راهکارهای قرآن کریم، تشویق اشخاص به جبران کجروی و بازگشت داوطلبانه از کجروی است. خداوند با توبه پذیر خواندن خود، سعی در ایجاد امید برای اصلاح در دل کجروان دارد. به همین سبب پاداش‌های فراوانی را برای این گروه از انسانها در نظر گرفته است و به دیگران هم توصیه کرده است که این گروه از افراد را در جمع هم‌نویان بپذیرند. آیات مرتبط با این امر، استخراج و بررسی شد (جدول شماره ۶).

جدول شماره ۶: بازگرداندن کجرو از کجروی

سوره / آیه	مفهوم	متن آیه و ترجمه
التحریم / ۸	یکی از تکالیف مومن، توبه از گناه است (قرائتی، همان: ۱۳۳/۱۰).	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا...؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به درگاه خدا توبه‌ای راستین کنید....
نوح / ۱۰-۱۱	عفو و بخشش سنت الهی است (همان، ۲۳۴).	فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا * يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا؛ و گفتیم: از پروردگارتان آمرزش بخواهید که او همواره آمرزنده است. [تا] بر شما از آسمان باران پی در پی فرستد.
یونس / ۹۸	ایمان و توبه ی به موقع عذاب الهی را برطرف می‌کند (همان، ۶۲۳).	فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا...؛ چرا هیچ شهری نبود که [اهل آن] ایمان بیاورد و ایمانش به حال آن سود بخشد؟
مریم / ۶۰	توبه سبب رزق نیکو است (همان، ۲۸۸/۵).	إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا؛ مگر آنان که توبه کرده و ایمان آورده و کار شایسته انجام دادند، که آنان به بهشت درمی آیند و ستمی بر ایشان نخواهد رفت.
عبس / ۱-۴	تذکر دادن بی نتیجه نیست و اثر خود را می‌گذارد (همان، ۳۸۳/۱۰).	عَبَسَ وَتَوَلَّى * أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى * وَ مَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزْكِي * أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ...؛ چهره درهم کشید و روی گردانید. که آن مرد نابینا پیش او آمد. و تو چه دانی، شاید او به پاکی گراید. یا پند پذیرد و اندرز سودش دهد.
بقره / ۴۴	آمران به معروف باید خود عامل معروف باشند (همان، ۱۰۶/۱).	أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ؛ آیا مردم را به نیکی فرمان می‌دهید و خود را فراموش می‌کنید، با اینکه شما کتاب [خدا] را می‌خوانید؟ آیا [هیچ] نمی‌اندیشید
طه / ۷۲	انسان در عقیده و ایمان آزادند و با تهدید نمی‌توان باور آنان را عوض کرد. ایر قدرت‌ها در دید مومنین واقعی، حقیر و بی ارزشند (همان، ۳۶۵/۵).	قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرْنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا؛ گفتند: «ما هرگز تو را بر معجزاتی که به سوی ما آمده و [بر] آن کس که ما را پدید آورده است، ترجیح نخواهیم داد پس هر حکمی می‌خواهی بکن که تنها در این زندگی دنیاست که [تو] حکم می‌رانی.

نتیجه گیری

نتایج تحقیق حاضر حاکی از آن است که در قرآن کریم، بر جنبه‌های فردی و اجتماعی کنترل کجروی تاکید شده است. در جنبه فردی کنترل کجروی، آگاهی از نظارت خداوند مطرح می‌شود و این آگاهی سبب می‌شود که فرد بدانند که در صورت تخلف، همه مدارک و شواهد علیه او وجود دارد و این حالت، قطعی شدن مجازات را برای او هم در جهان حاضر و هم جهان پس از مرگ، به دنبال دارد. در این حالت فرد خودش را مسئول اعمال خود می‌داند و از ارتکاب رفتار انحرافی خودداری می‌کند. این نتیجه با نظریه کنترل شخصی کاپلن همسو است. کاپلن در این نظریه مطرح می‌کند که اگر افراد به بازدارنده‌های درونی ارجاع داده شوند؛ سبب ایجاد نوعی خودکنترلی می‌شود و رفتار فرد را با ارزشها و قوانین جامعه همسو می‌کند. طبق آموزه‌های قرآن کریم، اگر ایمان افراد به نظارت خداوند ضعیف بود و یا اینکه به هر دلیلی اشخاص دچار کجروی شدند، جنبه‌های اجتماعی کنترل کجروی مطرح می‌شوند و سایر افراد باید او را از کجروی باز بدارند. همه انحرافات اجتماعی در قرآن کریم از یک پایه برخوردار نیستند، بلکه برخی از ارزش منفی بیشتری برخوردار بوده و بیشتر مورد نکوهش قرار گرفته است. هرگاه جامعه‌پذیری ارزش‌ها و هنجارهای جامعه اسلامی و درونی کردن آنها به طور کامل انجام نگیرد، نواقص آن باید از طریق مکانیزم نظارت و کنترل اجتماعی جبران شود. جامعه باید مکانیزم‌هایی داشته باشد، تا فرد را از ارتکاب ناهنجاری باز دارد. اگر کنترل اجتماعی به معنای کلی و فراگیر در نظر گرفته شود، شامل هر گونه نظارت اجتماعی در سامان دادن شخصیت و رفتار فرد می‌شود، اعم از نظارت والدین بر فرزند، نظارت محیط‌های آموزشی و پرورشی، نظارت اجتماعی به صورت فراگیر در ساختارهای مختلف جامعه و نظارت عموم مردم بر یکدیگر؛ در این صورت کنترل اجتماعی بهترین رهیافتی خواهد بود که مهمترین و عام‌ترین عناصر و عوامل انحراف را تبیین می‌کند. به هر میزانی که این کنترل تضعیف و کارکرد خود را از دست دهد، زمینه بیشتری برای ناسازگاری و انحراف اجتماعی فراهم می‌گردد.

اسلام از طریق عناصری چون «امر به معروف»، «نهی از منکر»، همگان را به حفظ شرایط و هنجارهایی خاص، مسئول یکدیگر قرار داده تا مبادا ارتکاب ناهنجاری در جامعه به سهولت انجام پذیرد. نظارت همگانی بر کنش‌های انسانها، سبب می‌شود، شخص متخلف از هنجار، با عدم تأیید و یا مخالفت شدید دیگران به ویژه دیگران مهم، روبرو شود؛ اولین وظیفه اشخاص همه‌گیری و جلوگیری از تبدیل شدن کجروی به ارزش اجتماعی است. زیرا اگر کجروی تبدیل به ارزش شد، به راحتی افراد آن را مرتکب می‌شوند. این نتیجه با نظریه کنترل اجتماعی پارسونز و نظریه کنترل رکلس همسو است. پارسونز در نظریه خود بر کنترل اجتماعی از سوی نهادها و سازمان‌های جامعه تاکید می‌کند و بر نقش خانواده و مدرسه و وسایل ارتباط جمعی در جامعه‌پذیری و درونی کردن ارزش‌های جامعه در افراد آن جامعه اشاره می‌کند. رکلس نیز ضمن تاکید بر کنترل اجتماعی، معتقد است؛

در پیدایش هر رفتاری، عوامل متعددی می‌تواند مؤثر باشد، از این رو، نمی‌توان به یک باره فرد بزهکار را به عنوان علت‌العلل در جامعه مقصر شناخت و سایر عوامل را نادیده گرفت.

اگر روابط اجتماعی به گونه‌ای باشد که اجازه کجروی را به افراد بدهد و آنها با کمال بی‌تفاوتی شاهد ناهنجاری یکدیگر باشند، چنین ساختار ناسالمی آمادگی برای هر نوع کجروی را دارد؛ لذا قرآن کریم امت‌های پیشین را مورد مذمت قرار می‌دهد که چرا از فساد و منکرات جلوگیری نکردند، تا مانع از عذاب الهی شوند. دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر، مطابق برخی از آیات قرآن کریم رسالت سنگینی است که بر دوش افراد و گروه‌های جامعه اسلامی گذاشته شده است و موجب ایجاد همبستگی در جامعه می‌شود و از بی‌تفاوتی نسبت به کج رفتاری سایرین جلوگیری می‌کند. ضعف و سستی در انجام آن، کل سیستم و ساخت اجتماعی را بیمار نموده در نتیجه آن، ارتکاب علنی ناهنجاری است. بنابراین نقش حکومت و اندیشمندان در هدایت یا ضلالت جامعه بسیار با اهمیت می‌باشد و اگر جامعه‌ای از نظر مسائل اعتقادی و عملی پیشرفت کرد یا در این مسائل عقب ماند، باید رمز آن را در حکومت و نخبگان فکری آن جامعه جستجو نمود.

در این راستا، جامعه‌شناسانی همچون دورکیم به همبستگی اجتماعی و نقش پررنگ دین در این زمینه تاکید می‌کنند. دورکیم دین را با ماهیت کلی نهاد های جامعه مرتبط می‌داند و آن را بر اساس تمایز بین مقدس و نامقدس تعریف می‌کند بنابر استدلال وی، در فرهنگ های کوچک و سنتی تقریباً تمامی جنبه‌های زندگی زیر نفوذ دین است. شعائر دینی هم موجب پیدایش اندیشه‌ها و مقوله‌های فکری تازه می‌شود و هم ارزش‌های موجود را تحکیم و تثبیت می‌کند. دین، صرفاً مجموعه‌ای از عواطف و فعالیتها نیست بلکه طرز فکر اعضای فرهنگ های سنتی را تعیین می‌کند. دورکیم بر این واقعیت تاکید می‌کند که شعائر و مراسم جمعی، حس انسجام و همبستگی گروهی را تحکیم و تقویت می‌کند و انتظار می‌رود که هر چه افراد دیندارتر باشند به علت همبستگی گروهی بیش تر حس انسجام آنها که بواسطه دین ایجاد گشته، گرایش به کجروی در بین آنها کمتر دیده شود. هیرشی از دیگر جامعه شناس هایی است که در نظریه پیوند اجتماعی خود، به پیوند فرد و جامعه تاکید می‌کند و معتقد است کج رفتاری زمانی رخ می‌دهد که پیوند فرد و جامعه ضعیف یا گسسته شود. او وابستگی به دیگران را مبنای اصلی درونی کردن هنجارها می‌داند و معتقد است افرادی که به گروه های اجتماعی، همانند خانواده وابستگی بیشتری دارند، احتمالاً کمتر مرتکب اعمال بزهکارانه شوند.

دستورات قرآن در قالب واجب بودن پرداخت زکات، انفاق های مالی و پرداخت قرض الحسنه به افراد نیازمند و توییح کسانی که مال و ثروت خود را دوست دارند و آن را انفاق نمی‌کنند و... راه حل هایی هستند که در جهت فقرزدایی از جوامع مطرح می‌شوند. این دستورات در جهت حمایت افراد طبقات پایین جامعه و در جهت پیشگیری از کجروی و نیز بازنگشتن کجروان اصلاح شده به کجروی مطرح می‌شوند و وجود این چنین دستوراتی تاکید بر

فقر به عنوان یکی از عوامل کجروی می‌باشد. در این زمینه نیز، مرتن در نظریه فشار اجتماعی خود بر افراد طبقات پایین تر که درگیر این مسئله هستند؛ تاکید می‌کند.

طبق نتایج تحقیق، مزیت بررسی کجروی با استفاده از آموزه‌های قرآن، جامع بودن آن است ولی هیچ کدام از تبیین‌های کجروی به تنهایی با این نگرش جامع به موضوع کنترل کجروی نپرداخته‌اند، بلکه هر یک از نظریه پردازان با توجه به میزان شناختی که از انسان، جامعه خود و آسیب‌های آن داشته‌اند به تبیین محدود کجروی پرداخته‌اند و سپس راهکارهایی متناسب با آن تبیین‌ها ارائه کرده‌اند، علاوه بر اینکه این راهکارها تمام انواع کجروی را در بر نمی‌گیرد و به حیطه‌های خصوصی و فردی افراد توجه ندارند. همچنین توجه به راهکارهای ماورالطبیعی در دیدگاه قرآنی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است ولی در سایر تبیین‌ها یا به آنها توجه نشده و یا اینکه به عنوان یکی از محورهای فرعی کنار گذاشته‌اند.

راهکارهای پیشنهادی

- تلاش برای تدوین سیاست‌ها و قوانین مقابله با جرم و کجروی براساس آموزه‌های قرآن
- فراهم آوردن زمینه برای ارائه نظریه کنترل کجروی از دیدگاه اسلام
- افزایش سطح آگاهی افراد جامعه نسبت به عواقب کج رفتاری
- تلاش برای پیوند دادن اندیشه‌ها در علوم اسلامی و اجتماعی
- تقویت گرایش‌های دینی در همه افراد جامعه علی‌الخصوص کجروان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع:

- قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند (۱۳۸۴)
- آقایی، محمدرضا (۱۳۸۹)، آموزه‌های قرآن کریم و نقد نظریه دورکیم مبانی نظریه دین و همبستگی اجتماعی، معرفت فرهنگی و اجتماعی، دوره ۱، شماره ۳.
- احمدی، حبیب (۱۳۸۹)، جامعه‌شناسی انحرافات. تهران: سمت.
- بروس، کوئن (۱۳۹۵)، درآمدی بر جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر توتیا.
- رشه، گی (۱۳۶۷)، کنش اجتماعی، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی عمومی، ترجمه هما زنجانی زاده، ج ۱، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۳۹۱)، تفسیر قرآن مجید (مهر جوان)، ج ۱، قم: انتشارات نسیم حیات.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۸)، آناتومی یا آشفتگی اجتماعی: پژوهشی در زمینه پتانسیل آنومی در شهر تهران، ج ۱، مشهد: انتشارات فردوسی.
- ریتز، جرج (۱۳۷۴)، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه ثلاثی، ج ۱، تهران: انتشارات علمی.
- ستوده، هدایت الله (۱۳۷۷)، آسیب‌شناسی اجتماعی، تهران: نشر آوای نور.
- سلیمی، علی (۱۳۸۶)، جستجوی درون‌مایه‌های یک نظریه اجتماعی کجروی بر اساس آموزه‌های قرآنی، مسائل اجتماعی ایران، شماره ۵۶ و ۵۷، صص ۱۲۵-۱۷۷.
- سلیمی، علی (۱۳۹۶)، رویکرد بزه دیده‌شناختی در نظریه قرآنی کجروی، معرفت فرهنگی اجتماعی، شماره ۲۳، صص ۳۲-۴۴.
- سلیمی، علی؛ داوری، محمد (۱۳۹۱)، جامعه‌شناسی کجروی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- صدیق سروستانی، رحمت الله (۱۳۹۰)، آسیب‌شناسی اجتماعی: جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، تهران: انتشارات سمت.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴)، المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر نشر اسلامی.
- فولادی، محمد (۱۳۸۹)، علل و عوامل پیدایش آسیب‌های اجتماعی و راه‌های پیشگیری از آن. نشریه معرفت، شماره ۹۱.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳)، تفسیر نور، چاپ یازدهم، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- گیدنز، انتونی (۱۳۷۳)، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- معظمی، شهلا (۱۳۸۸)، بزهکاری کودکان و نوجوانان، چاپ اول، تهران: دادگستر.
- مکارم‌شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، ج ۲، ج ۷، ج ۹، ج ۱۷، ج ۱۸، ج ۲۴، ج ۲۷، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- منصوری‌نیا، و دیگران (۱۳۸۹)، پیشگیری از جرم در راستای سلامت اجتماعی با تاکید بر آموزه‌های قرآنی، مطالعات حقوق شماره ۳۴، صص ۲۴۵-۲۵۴.